

Nabokov, religia și Holocaustul

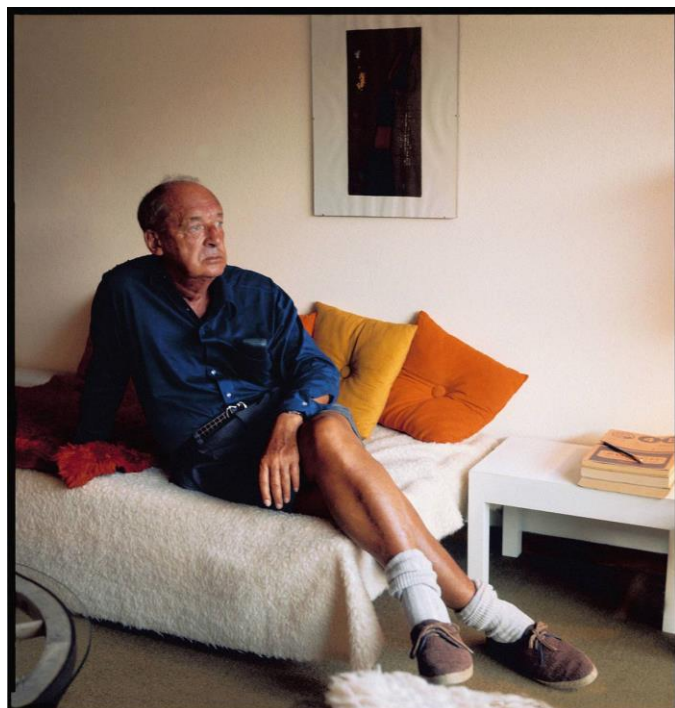
Maestrul ruso-american și neliniștile convertirii evreiești

MAXIM D. SHRAYER *

În interviul cu Vladimir Nabokov, realizat în martie 1963 pentru revista Playboy, scriitorul **Alvin Toffler** l-a întrebat pe Vladimir Nabokov: "Ca o ultimă întrebare, credeți în Dumnezeu?". "Ca să fiu sincer", a răspuns Nabokov, "- și ceea ce voi spune acum este ceva ce nu am mai spus niciodată și sper că provoacă un fior salutar - știu mai mult decât pot exprima în cuvinte, iar puținul pe care îl pot exprima nu ar fi fost exprimat, dacă nu aș fi știut mai mult." Aceasta este, probabil, cea mai ușor de citat și parafrizat declarație a lui Nabokov despre religie. Și totuși, în pofida farmecului verbal și a discursului retoric, ce anume spune el? Criticul Michael Wood consideră că aici "Nabokov însuși seamănă destul de mult cu Adam Falter", un personaj din ultima ficțiune în limba rusă a lui Nabokov, "Ultima Thule" (1940), care se străduiește atât să dezvăluie, cât și să ascundă o descoperire metafizică.

Pentru un aristocrat rus de rangul său, Vladimir Nabokov a moștenit o diversitate de istorii religioase, în special luteranismul din partea strămoșilor săi paterni germani și iudaismul din partea străbunicului său matern Nikolai I. Kozlov. În familie a existat, de asemenea, o puternică tentă sectară, și nu doar rădăcinile de *Vechi Credincioși* ale bunicului matern al lui Nabokov, Ivan Rukavishnikov, un bogat din extragerea de minereu aurifer. În exil, mama lui Nabokov, Elena I. Nabokova, a îmbrățișat Știința Creștină. Mai puțin cunoscut este faptul că unchiul matern al lui Nabokov, Vasili

Rukavishnikov, a fost un pasionat Pashkovich, așa cum erau numiți adeptii lui **Granville Waldegrave**, al treilea baron Radstock, unul dintre fondatorii mișcării evanghelice din Rusia.

Creștin ortodox rus (deși nu practicant) căsătorit cu o evreică rusă neconvertită (deși nu practicantă), Vera Nabokov (născută Slonim), Vladimir Nabokov a revenit cu regularitate la subiectele transformării și convertirii religioase în scrisorile și în scrierile sale autobiografice. Cu toate acestea, opiniile sale despre convertirea religioasă ar fi mai puțin interesante dacă nu ar stabili unele dintre axele centrale ale ficțiunii sale de limbă rusă și engleză. Aspectele de mimetism din natură l-au fascinat și l-au entuziasmat pe Nabokov ca "semne și simboluri" de complexitate și frumusețe. Mimetismul social, și mai ales mimetismul religios - de la disimulare la convertire - i-a amintit de contradicțiile nerezolvate - nerezolvabile - din propria familie și căsătorie. Formând o pereche imperfectă, monosilabică în ambele limbi principale ale lui Nabokov, două dintre marile romane ale lui Nabokov, **The Gift**

(Dar, în limba rusă, parțial serializat în 1937-38, ediție integrală a cărții în 1952) și **Pnin** (în limba engleză, parțial serializat în 1953-55, ediție integrală a cărții în 1957), pretind să fie recunoscute pentru explorarea dinamică a convertirii religioase a evreilor născuți în fostul Imperiu Rus. Lăsând la o parte diferențele structurale și ambițiile compoziționale, din mai multe puncte de vedere **Darul**, inclusiv partea a doua abandonată, ar putea fi considerată o repetiție generală a lui Pnin înainte de Șoah.

Vera și Vladimir în Berlin 1923

Cu acțiunea plasată în Berlinul de la Weimar, deși îi poartă pe cititori în călătorii reale și imaginare în Rusia, Siberia și Asia Centrală, **Darul** documentează dezvoltarea artistică și personală a aristocratului rus emigrat Fiodor Godunov-Cherdyntsev. Succesul lui Fyodor ca scriitor este indisolubil legat de relația sa cu Zina Mertz,

produsul unei căsătorii mixte, evreiască și rusă. În **Darul**, Nabokov leagă în mod explicit căsătoriile mixte și convertirea evreiască de traiectoria protagonistului său cvasi-autobiografic, plasându-l pe Fiodor în strânsă legătură cu familia Chernyshevski de emigranți evrei ruși și conferindu-i iubirii sale pentru Zina Mertz o semnificație duhovnicească.

Bunicul evreu al fictivului Alexandru Cernîșevski ar fi fost botezat de un preot ortodox rus prozelitist, tatăl istoricului Nikolai G. Cernîșevski, estetician utilitarist și radical proeminent al Rusiei anilor 1860, al cărui martirolog critic Fyodor îl scrie, iar Nabokov îi dedică un capitol în roman. Ca parte a convertirii, preotul Chernyshevski se pare că i-a împrumutat numele de familie noului creștin ortodox. Pentru Alexandru Cernîșevski, la fel ca și pentru aproximativ 70.000 de evrei care au fost botezați în Biserica Ortodoxă Rusă de-a lungul secolului al XIX-lea (după cum a calculat istoricul Mihail Stanislawski), religia dobândită a reprezentat un bilet iluzoriu de intrare în rândurile comunității. Rus din punct de vedere cultural și agnostic din punct de vedere spiritual, Chernyshevski pendulează între trecutul său ancestral iudaic și prezentul său asimilat și deplasat. În ciuda unui materialism și secularism declarat, exilatul fictiv Chernyshevski, care înnebunește în urma sinuciderii fiului său homosexual, devine agentul lui Nabokov de explorare a metafizicii morții.

Chernyshevski, un creștin ortodox secularizat de extracție evreiască, își exprimă scepticismul cu privire la noțiunile creștine despre viața de după moarte printr-o evocare parodică a Predicii de pe Munte: *"Dacă cei săraci cu duhul intră în împărăția cerească, îmi pot imagina cât de vesel este acolo. Am văzut destui ca ei pe pământ. Cine altcineva mai constituie populația*

raiuului? Roiuri de revizionişti  ip atori, c lug ari murdari, o mul ime de suflete roze  i mioape, mai mult sau mai pu in fabricate de protestan i - ce plictiseală mortală!".  n ajunul mor ii sale, într-un "moment de luciditate", Cernîşevski roste te: "*Ce prostie. Bineînteles că nu mai există nimic după aceea*". Cu o "*extremă claritate*", el repetă: "*Nu există nimic. Este la fel de clar ca  i faptul că plouă*".

Una dintre surprizele pe care Nabokov ni le rezervă este că Cernîşevski "se dovedise în ultimul moment a fi protestant", iar în originalul rusec, Nabokov precizează că Cernîşevski era luteran. Spre finalul slujbei de  nmorm ntare a lui Cernîşevski, Fiodor iese în stradă.  n spatele crematoriului, el z re te "turlele turcoaz ale unei moschei"  i "cupolele verzi ale unei biserici albe de tip Pskovan". (**Pskov** este un vechi ora  rusec.) Care este semnifica ia referirilor la islam  i la ortodoxia rusă, precum  i a referin ei lipsă la iudaismul str mo ilor lui Cernîşevski? Afilierea religioasă a lui Cernîşevski la protestantism,  i nu la ortodoxia rusă, evidențiază oare creştinismul său pro-forma, convertirea sa în cheie minoră, printr-un ritual care nu necesită o renegare publică a str mo ilor, a a cum se cere în cazul unei convertiri creştine orientale? Este posibil ca luteranismul lui Cernîşevski să semnifice, de asemenea, experien a evreilor ruși - cum ar fi fostul tutore al lui Nabokov, Philipp Zelenski, luteran prin necesitate - care au încercat să ocolească cotele oficiale  ariste, dar nu erau preg ti i să treacă prin convertirea la ortodoxia rusă. De asemenea, este posibil să semnaleză dezaprobarea lui Nabokov fa a de oportunismul unui nou membru al Bisericii Ortodoxe Ruse cu rădăcini evreiești care devine luteran în Germania pentru a se asimila  i mai mult. Dacă este a a, o astfel de supărare a

autorului fa a de dublul convertit care tr ie te în Berlinul de la Weimar trebuie să fie temperată de cunoa terea ulterioară a ceea ce i s-ar putea  nt mpla lui Cernîşevski  n Berlinul nazist din 1937-1938, c nd Nabokov a scris efectiv Darul.

Cei doi în Berlin

 n urmă cu 25 de ani am scris despre Zina ca fiind muza evreiască a lui Fiodor; de atunci am ajuns să cred că ar fi putut fi o simplificare exagerată  i dorită. Întregul roman devine, în cuvintele protagonistului său, "un fel de declarație de dragoste".  i totu i, este greu să cite ti Darul fără o amărăciune anticipativă, la fel cum este dificil să te îndepărtezi de g ndurile despre Shoah în timp ce cite ti pasajul din *Vorbe te, Memorie*, în care Nabokov scrie despre cum privea trenurile, împreună cu so ia sa evreică  i fiul său mic, în Berlin în 1936-37  i la Paris  n 1938-40.

Pe parcursul romanului, Fiodor închiriază o cameră în apartamentul din Berlin în care Zina locuie te cu mama ei  i cu tatăl ei vitreg, Boris Shchyogolev, cu care mama Zinei s-a căsătorit după moartea primului ei so   i a tatălui Zinei, Oscar Mertz. Fost procuror, Shchyogolev exemplifică antisemitismul rusec respingător de burlesc, cu glume evreiești, mi to-uri în limba idi   i meandre pe îndelete pe tema unei conspira ii evreiești interna ionale. La un moment dat, crez ndu-l pe Fiodor un rus sută la sută

deschis întotdeauna la discuții antisemite, Shchyogolev îi oferă o analiză a impactului evreiesc asupra soției și fiicei sale vitrege: "Jumătatea mea mai bună... a fost timp de 20 de ani soția unui evreu și s-a încurcat cu o întreagă gloată de socri evrei [*tselym kagalom*]. ... Zina (îi spunea alternativ fiicei sale vitrege fie așa, fie Aïda, în funcție de dispoziție), *slavă Domnului, nu are nimic specific - ar trebui să o vedeți pe verișoara ei, una dintre aceste brunete mici și grase, știți, cu buza pufoasă*". Aïda este un dublu joc de cuvinte, atât pe idiș a id, evreică, cât și pe numele fetei etiopianului captiv din opera omonimă a lui Verdi. Shchyogolev speculează chiar că Zina este urmașa aventurii extraconjugale a mamei sale cu un etnic rus. Zina, la rândul ei, îi transmite lui Fiodor o imagine destul de diferită despre tatăl ei: "În versiunea ei, imaginea tatălui ei a căpătat ceva din Swann al lui Proust." Ea îl înfățișează pe defunctul ei tată ca pe un aristocrat evreu, un "om rafinat, nobil, inteligent și amabil" care îl recita "pe Homer pe de rost".

În timp ce Nabokov, "rusul" de dinainte de război, nu are vocabularul necesar pentru a exprima faptul că, din punct de vedere halhaic, Zina nici măcar nu ar fi considerată evreică, el arată cu precizie că religia abia dacă apare în discuțiile despre identitatea ei. De fapt, soția lui Alexandru Cernîșevski îi atrage atenția lui Fiodor că Zina nu ține "prea mult să-și recunoască originile", ceea ce ar plasa-o în mod discordant pe Zina în aceeași categorie cu alți evrei asimilați pe care Nabokov îi muștră pentru abnegația lor. De asemenea, Nabokov remarcă faptul că sentimentul de evreitate al Zinei nu este lipsit de contradicții revelatoare și că aceasta are o relație complicată cu propriile sale rădăcini. Pentru Zina, șeful ei evreu era "un evreu german, adică înainte de toate un german". Căutarea unor vestigii ale Vérei

Nabokov în istoric, al cărui tată a refuzat să se convertească chiar dacă asta însemna să renunțe la avocatură în Rusia țaristă, poate duce la dezamăgire. Nu cred că s-a remarcat faptul că romanul lui Nabokov știe, fără a fi prea explicit în această privință, că tatăl de origine evreiască al Zinei ar fi trebuit să se convertească pentru a se putea căsători cu mama ortodoxă rusă a Zinei și că Zina s-a născut probabil din doi părinți creștini. Acest lucru nu exclude posibilitatea ca Zina să se întoarcă la iudaism și, de fapt, Nabokov ar fi putut auzi nu numai de convertirea lui **Arnold Schoenberg** la luteranism în 1898, ci și de reafirmarea compozitorului în 1933 la Paris, la care **Marc Chagall** a fost martor.

Există multe motive pentru care **Darul** începe și se termină în Berlinul de la Weimar. Chiar dacă Nabokov a compus romanul după adoptarea legilor de la Nürnberg și l-a terminat în ianuarie 1938, cu nouă luni înainte de Kristallnacht, a ales să le ofere lui Fiodor și Zina o șansă la genul de fericire tremurătoare pe care o comunică finalul. În Berlinul de la Weimar, Fiodor și Zina se puteau căsători în cadrul unei ceremonii civile, așa cum se căsătoriseră Vladimir și Véra în 1925. O examinare istorică a *Darului* dă naștere la gesturi de teamă și disperare preventivă pe care Nabokov le-a mai realizat și în alte ficțiuni ale sale din anii 1930.

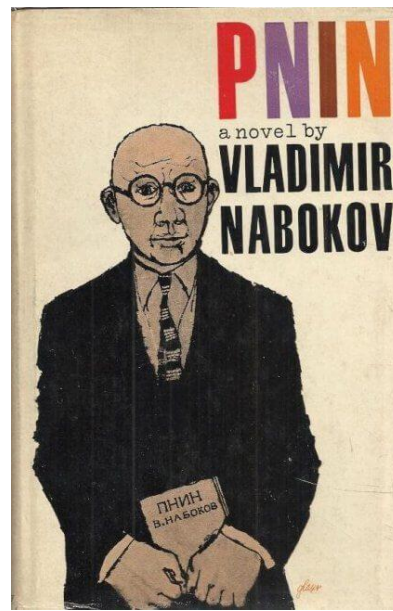
Nimic din toate operele lui Nabokov de dinainte de 1940 nu oferă o înfrângere atât de zdrobitoare a speranței ca paginile de arhivă care au supraviețuit din partea a doua a *Darului*, pe care Nabokov le-a scris fie la Paris în lunile care au precedat fuga în America, fie deja în America, la scurt timp după ce a ajuns acolo ca refugiat cu soția sa "evreică" și fiul său "rus". (Acesta este modul în care Véra Nabokov și Dmitri Nabokov figurează pe manifestul S.S. Champlain,

nava care l-a transportat pe scriitor și familia sa de la Saint-Nazarre în America în mai 1940). Propria discordie conjugală a soților Nabokov, încadrată de apariția celui de-al Doilea Război Mondial și a Shoah-ului, se infiltrează în partea a doua a *Darului*. Zina și soțul ei, Fiodor, locuiesc la Paris la sfârșitul anilor 1930; sunt săraci și fără copii. Căsnicia lor este pe butuci, Fyodor are o aventură cu o prostituată franceză pe nume Yvonne. Zina, al cărei simț al evreității a căpătat dimensiuni combative, respinge un fascist rus care se oprește pentru a-și vedea soțul spunându-i că este "o evreică". În toamna anului 1938, Zina moare la Paris, călcată de o mașină - poate mai degrabă o salvare a autorului de istoria care se apropie. Ce o aștepta, într-adevăr, pe o refugiată rusă de origine evreiască în Parisul ocupat? Poate supraviețuirea și evadarea? Dar mai probabil, Vél d'Hiv, deportarea la Drancy, Pithiviers sau Beaune-la-Rolande și apoi un transport la Auschwitz. Odată cu moartea Zinei, și romanul lui Nabokov nu mai are unde să se ducă, iar povestea unei căsnicii mixte, evreiască și rusă, capătă un final devastator și descurajant.

În timpul anilor "ruși" interbelici, Nabokov considera, în general, convertirea religioasă drept un act de violență împotriva originilor și a adevăratului sine - un pic așa cum avea

să considere mai târziu că Freud și freudismul sunt "grosolane" și "medievale". În America, după cel de-al Doilea Război Mondial și Shoah, Nabokov a devenit mai puțin critic față de convertirea religioasă, iar romanul său **Pnin** oferă o dovadă inegalabilă a scrierii lui Nabokov sub povara vinovăției și a traumei.

Plasat la începutul anilor 1950, în principal într-un campus universitar de pe coasta de est, și străbătut de amintiri și reconstituiri ale emigranților, **Pnin** (care este romanul meu preferat dintre romanele lui Nabokov) este în același timp o comedie ironică de campus, o cronică a imigranților despre pericolele și plăcerile translingvistice și unul dintre primele romane americane despre memoria Shoah-ului. **Pnin** își are originea, din punct de vedere emoțional, în sentimentul de vinovăție al lui Nabokov și în cunoașterea tot mai amplă a morții fratelui său Serghei, un homosexual care se convertise la catolicism în 1926 la Paris, și a mai multor autori emigranți ruși evrei, unii dintre ei evrei convertiți la creștinism, în lagărele și închisorile naziste. Printre aceștia se numărau poeții parizieni Iuri Felzen și Iuri Mandelstam și editorul și filantropul parizian Ilya Fondaminsky (Bunakov), toți

trei trimiși în 1942-43 de la Drancy la moarte la Auschwitz. Nabokov a preluat unele dintre trăsăturile tangibile ale Mirei Belochkin, eroina feminină a romanului și iubirea de tinerețe a profesorului Pnin, precum și ale membrilor familiei acesteia, de la fostele sale cunoștințe berlineze, poeta și medievalista Raissa Bloch (Gorlin) și soțul acesteia, Mihail Gorlin, cercetător literar și scriitor. În iulie 1942, Mihail Gorlin a fost dus de la Pithiviers la Auschwitz, unde a fost ucis la 5 septembrie 1942. Raissa Bloch a încercat să treacă granița elvețiană din Franța la 18 octombrie 1943. După ce poliția de frontieră elvețiană a trimis-o înapoi în Franța, a fost dusă la Drancy, de unde a fost deportată la 20 noiembrie 1943. Probabil că a fost gazată la sosirea la Auschwitz; după cum demonstrează cercetările cercetătorului Fedor Poljakov din Viena, înregistrarea exactă a morții lui Bloch rămâne necunoscută.

În opinia lui Brian Boyd, expert Nabokovian, "dintre toate romanele lui Nabokov, Pnin pare cel mai amuzant, cel mai emoționant, cel mai direct". Nu sunt sigur că aș fi de acord cu cea de-a treia parte, și mai ales când vine vorba de prezentarea în roman a chestiunilor legate de identitatea evreiască, de convertirea evreilor și de căsătoriile mixte între evrei și creștini. În timp ce în partea I-a publicată a **Darului**, Nabokov este prea explicit cu privire la originile lui Fiodor Godunov-Cherdyntsev în nobilimea rusă pre-Peteriană și un pic nesigur în privința contururilor identității evreiești a Zinei Mertz, el livrează informațiile despre ascendența și identitatea profesorului Timofei Pnin doar treptat și în piese de puzzle care, atunci când în cele din urmă le-am pus cap la cap, formează o imagine care nu este deloc simplă.

Timofey Pnin este adesea considerat atât un rus inteligent prin excelență, cât și un gentilom idealizat de Nabokov. Într-o scrisoare din 1955 către editorul revistei Harper & Brothers (care a respins romanul), Nabokov scria despre Pnin al său: "*Un om de un mare curaj moral, un om pur, un erudit și un prieten convins, înțelept cu seninătate, fidel unei singure iubiri, el nu coboară niciodată de pe un plan înalt al vieții caracterizat de autenticitate și integritate.*"

Criticii, și eu însumi m-am făcut vinovat de acest lucru, au legat trepidația morală a lui **Pnin** de supraviețuirea sa ca ne-evreu. Pnin experimentează o profundă vinovăție pentru că trăiește în lumea post-Shoah, în care a fost permisă uciderea Mirei Belochkin, iubita sa evreică. O examinare mai profundă a originilor lui Pnin sugerează că Nabokov îi oferă cititorului doar atât, sau poate mai mult decât suficient, pentru a descoperi că Pnin ar putea fi produsul unei căsătorii mixte și fiul unui evreu care s-a convertit la ortodoxia rusă.

Din ceea ce se afirmă în roman, tatăl lui Pnin, un oftalmolog cu prenumele și patronimicul cehovian Pavel Antonovici Pnin, este căsătorit cu o femeie pe nume Valeria, fiica revoluționarului Umov și a unei germane din Riga. Un prieten apropiat al tatălui lui Pnin este pediatrul evreu Iakov Grigorievici Belochkin, iar din întâlnirile lor de dinainte de revoluție cu tânărul aristocrat Vladimir Vladimirovici, avem senzația clară că aparțin unui strat social diferit, pe care înclin să îl definesc ca fiind mediul absolvenților de universități evreiești, dintre care unii au fost nevoiți să se convertească în anii 1880-1890 pentru a ocoli hărțuiele anti-evreiești. Potrivit cercetărilor istoricului rus de origine israeliană Mihail Beizer, în anii 1910, aproximativ 17% din toți medicii din Sankt Petersburg erau evrei.

Propria mea examinare a anuarului din Petrograd pentru anul 1916 (orașul fusese redenumit după începerea Primului Război Mondial), anul în care a avut loc idila dintre Timofei Pnin și Mira Belochkin, a arătat că aproximativ 30% dintre cei 91 de oftalmologi din oraș aveau nume cu rezonanță evreiască. Tatăl lui Pnin, ne spune naratorul lui Nabokov, l-a tratat cândva pe Leo Tolstoi, iar aceasta poate fi și o aluzie la **Dr. Grigori Birkengeim**, un medic evreu care a îngrijit familia lui Tolstoi.

Numele de familie al lui Pnin, care nu este ușor de pronunțat pentru un vorbitor nativ de limba engleză, este de obicei tratat ca un nume trunchiat (de la Repnin sau Cherepnin, și care poate semnalează nașterea nelegitimă a strămoșului său) sau ca unul derivat din substantivul rusesc *pen* (buturugă de copac). Cu toate acestea, numele de familie Pnin sugerează, de asemenea, o origine ebraică și o legătură semnificativă cu Pnina (Peninnah פנינה Pənninnā), un personaj din Biblia ebraică.

(În timp ce își compunea romanul în limba engleză la începutul anilor 1950 în America, Nabokov, care se jucase cu alfabetul ebraic în tinerețe, trebuie să se fi gândit mai degrabă la Peninnah din Biblia ebraică decât la Fennana, transliterarea în slavona bisericească a numelui, influențată de greacă).

În Samuel 1, citim despre Elkanah și cele două soții ale sale, Ana și Peninna. Peninna are copii, în timp ce Ana, pe care Elkanah o iubește, este inițial fără copii.

Diferite surse midrașice o consideră pe Peninna fie răutăcioasă, fie cea care o incită pe Ana și o ajută să conceapă și să-l nască pe Samuel, viitorul profet și văzător. Din punct de vedere fonetic, legătura cu Peninah, și nu doar cu jocul de cuvinte, este scoasă în evidență încă din primele pagini ale romanului, în timpul lecturii lui **Pnin** la Cremona, când acesta este prezentat ca "Profesorul Pun-noon". Începând cu anii 1950, Pnina a devenit un nume ebraic modern destul de comun, ca în Pnina Tornai, faimoasa creatoare de modă israeliană. Dar Nabokov poate că a auzit, poate prin intermediul legăturilor sale de emigrant parizian sau prin studiile muzicale ale fiului său Dmitri, de marea pianistă israeliană **Pnina Zalzman**, care s-a născut la Tel Aviv în 1922, din evrei din fostul Imperiu Rus, și care, ca copil minune, a studiat la Paris în anii 1930.

În același timp, ca și cum ar sublinia contrapunctele unei căsătorii între evrei și neamuri, prenumele, patronimicul și trecutul lui Timofey Pnin sugerează o legătură vitală cu Sfântul Timotei din Efes și cu convertirea evreilor. Timótheos (Τιμόθεος, "Dumnezeu a onorat") este echivalentul grecesc exact al ebraicului Johannon (יחזקאל).

Doar criticul maghiar Márta Pellérđi a discutat legătura lui Pnin cu Sfântul Timotei și Sfântul Pavel, deși fără a face referire la originile evreiești și la convertirea lui Timotei.

De două ori în roman, Pnin, al cărui nume poate fi legat anagramatic de "epifanie" și de "nimb", este numit "sfânt". Gândul la Timotei, un sfânt martir al primilor creștini martiri în vremea în care mulți creștini proveneau din comunitățile evreiești, îl pune pe cititor în discuție și despre soarta de care Pnin scapă prin faptul că a fugit din Europa, și despre încercările eșuate ale lui Pnin de a locui în tăcerea supraviețuitorilor, a neuitării. Nu doar moartea Mirei Belochkin în Shoah, ci și moartea unor prieteni apropiați și colegi îl bântuie pe Pnin. La sfârșitul capitolului 4, el visează că "se plimba pe un țărm pustiu cu prietenul său mort, Ilya Isidorovich Polyanski, în timp ce așteptau o eliberare misterioasă care să sosească într-o barcă aruncată de valuri de dincolo de marea fără speranță". (Yuri Leving, care predă literatură la Princeton, a remarcat inițial că numele Ilya Isidorovich îl comemorează pe Ilya Isidorovich Fondaminsky). În capitolul 5, la o adunare plină de culoare a emigranților la moșia *The Pines*, Pnin îi întâlnește pe supraviețuitorii Samuil Lvovici și Roza Abramovna Șpolyanski, în al căror nume de familie se aude un ecou al prietenului decedat al lui Pnin, Polyanski. Împotriva dorinței exprese a lui Pnin, doamna Shpolyanski îl obligă să-și amintească de Mira. Viziuni ale Shoah-ului îl urmăresc pe Pnin, iar acesta vede "șanțuri și râpe care se deschid de o parte și de alta" a drumului în timp ce conduce spre *The Pines*. Contextul Shoah îl leagă și pe Pnin, în parte prin intermediul morții evreilor convertiți care au devenit sfinți creștini, de martiriul celor emigranți dragi ai săi.

În autobiografiile sale, Nabokov vorbea despre Fondaminsky, care fusese un vestitor timpuriu al talentului lui Nabokov și binefăcătorul său, ca despre "un suflet sfânt și eroic", iar în prefața la *Glorie*, scrisă în 1970, Nabokov a precizat convertirea lui Fondaminsky:

"A fost un social-revoluționar, evreu, creștin fervent... mai târziu ucis de germani într-unul din lagărele lor de concentrare) ..." Fondaminsky, care a ezitat să accepte botezul timp de mai mulți ani după moartea soției sale în 1935, a devenit membru al Bisericii Ortodoxe în lagărul de internare de la Royallieu-Compiègne în 1941. Potrivit unor mărturii, Fondaminsky a refuzat să ia în considerare posibilitatea unei evadări aranjate, deoarece dorea să rămână alături de alți evrei. A fost ucis la Auschwitz la 19 noiembrie 1942. În 2003, Elias (Ilya) Fondaminsky din Paris a fost declarat Sfânt Martir de către Patriarhul Ecumenic al Constantinopolului, alături de trei emigranți ortodocși ruși care, în 1941-42, au ajutat în mod activ la salvarea evreilor, au fost arestați și au murit în lagărele naziste - mama Maria (Skobtsova), fiul ei, Iuri Skobtsov, și părintele Dimitri Klepinin.

Ilya Fondaminsky, 1925

Cum ar fi reacționat Nabokov, dacă ar fi trăit să îl vadă pe prietenul său de origine evreiască, Ilya Fondaminsky, canonizat ca sfânt martir ortodox răsăritean? Cred că Nabokov ar fi considerat jignitoare comentariile postbelice ale acelor emigranți ruși care vorbeau despre calea "expiatorie" a lui Fondaminski către creștinism. În jurnalul său din 3 septembrie 1945, Vera Muromtseva-Bunina, soția maestrului literar al lui Nabokov, **Ivan Bunin**, care în 1933 a devenit primul scriitor rus care a primit Premiul Nobel pentru literatură, consemnează o conversație cu un alt emigrant despre ultimele luni petrecute de Fondaminski în lagărul de tranzit și despre moartea sa la Auschwitz: "*Muza este de asemenea sigur că Ilyusha a îmbrățișat de bunăvoie suferința, a privit-o ca pe o răscumpărare*". În 1965, Nabokov l-a atacat dur pe prietenul său Roman Grinberg, redactor al unei reviste de emigranți din New York, pentru că a publicat o fabulă epigramatică din anii 1930 care îi viza pe Raissa Bloch și Mihail Gorlin: "... având în vedere soarta tragică și inexplicabilă a familiei Gorlin, probabil că nu ar fi trebuit să fie publicată".

În afară de aversiunea patologică, deși principială, a lui Nabokov față de **Boris Pasternak**, un evreu rus care în anii sovietici 1940-50 se înfățișa ca un creștin ortodox și care și-a exprimat opiniile supercesioniste în romanul **Doctor Jivago**, Nabokovul post-Shoah din anii americani și elvețieni a devenit mai puțin condamnat față de convertiți și convertiri. Pnin arată că, deși a păstrat o doză de scepticism în ceea ce privește etica convertirii religioase, Nabokov era pregătit să o privească într-un mod mai blând și mai iertător. Luați în considerare scena în care Pnin merge să înoate la țară. Episodul este de două ori marcat de prezența profesorului Chateau, prietenul

apropiat al lui Pnin cu un nume de familie kafkian, și de o "partitură de fluturi", ceea ce implică absența martoră a lui Vladimir Vladimirovici:

"O, nu", a spus Chateau. "O să-l pierzi într-o zi", a adăugat el, arătând spre crucea greco-catolică pe un lăntișor de aur pe care Pnin și-o scosese de la gât și o atârnase de o crenguță. Strălucirea ei a lăsat perplexă o libelulă de croazieră.

"Poate că nu m-ar deranja să o pierd", a spus Pnin. "După cum bine știi, o port doar din motive sentimentale. Iar sentimentul devine împovărător. La urma urmei, e prea mult fizic în această încercare de a păstra o particulă din copilărie în contact cu osul pieptului."

"Nu ești primul care reduce credința la un simț tactil", a spus Chateau, care era greco-catolic practicant și deplângea atitudinea agnostică a prietenului său.

Deși deosebit de emoționantă, folosirea de către Pnin a prepoziției "din" - "din motive sentimentale" - evidențiază, de asemenea, două posibilități: impulsul lui Pnin de a-și reafirma iudaismul și opusul acestuia, o imersiune baptismală și o reafirmare a creștinismului său și, prin urmare, o loialitate încăpățânată față de alegerea tatălui său evreu de a se converti.

În caietele lui Nabokov, se întâlnește o însemnare intitulată "Interes uman", din mai 1962, ocazionată de publicarea romanului **Foc palid**. Aflat acum în culmea faimei și a aclamației, Nabokov enumeră câteva dintre activitățile pe care nu le practică (sau, mai exact, pretinde că nu le practică): "Domnul N. nu: conduce o mașină, nu folosește o mașină de scris, nu joacă golf, nu ascultă muzică, nu prezintă cărți, nu semnează cărți, nu co-semnează declarații, nu mănâncă stridii, nu se îmbată,

nu merge la biserică, nu merge la analiști, nu participă la demonstrații." Chiar mai jos, sub rubrica **Foc palid** și cu data de 28 mai 1962, Nabokov adaugă: "Nu am mai citit nimic: "Această carte nu va fi pe placul vulgarilor, al iubitorilor lui D.H. Lawrence, al campionilor Școlii de ficțiune a comentariilor sociale, al homosexualilor, al căutătorilor de simboluri și al sovietofililor, precum și al genului de cititor solemn care dozează fiecare "eu" dintr-un roman cu capul autorului." Crezul în două părți al lui Nabokov ofensează și bucură în același timp imaginația liberală, în timp ce sporește contradicțiile nebănuite ale declarațiilor sale de autor.

Gavriel Shapiro, profesor emerit de literatură rusă la Cornell, unde Nabokov a predat la sfârșitul anilor '40 și în anii '50, susține că "în ultimii ani, odată cu creșterea faimei care a dus la o mare expunere a sa, Nabokov, un individ foarte retras, și-a comunicat credința în Dumnezeu într-o manieră ocolită (chiastică) și chiar e *contrario*". În anii 1960-1990, un val de literatură critică a spălat practic considerațiile despre religia lui Nabokov - religia, în opoziție cu spiritualitatea personală sau cu metafizica tulbure. Contracarând această tendință, Samuel Schuman, care a realizat o lucrare exemplară despre Nabokov și Shakespeare, scria în 2000: "Sugerez că o întrebare următoare este: care este legătura dintre religia lui Nabokov... și Religie? ... Este Nabokov, într-un anumit sens, un creștin?". Ca parte a dovezilor sale, Schuman a revenit asupra pasajului de la sfârșitul primului capitol din **Vorbește, memorie**, în care americanul Nabokov idealizează trecutul imperial rusesc prin lacrimile amintirii tatălui său. În acest fel, Nabokov se angajează cu imageria religioasă ortodoxă răsăriteană în timp ce descrie un grup de

țărani recunoscători de la moșia Vyra, la sud de Sankt Petersburg, care îl aruncă pe tatăl său în aer:

De la locul meu de la masă vedeam deodată, prin una dintre ferestrele din vest, un caz minunat de levitație. Acolo, pentru o clipă, se afișa figura tatălui meu în costumul său alb de vară, brăzdat de vânt, care se desfășura glorios în aer, cu membrele într-o atitudine curios de dezinvoltă, cu trăsăturile sale frumoase și imperturbabile îndreptate spre cer. De trei ori, la puternicul "hei-ho" al aruncătorilor săi invizibili, ar fi zburat în sus în acest mod, iar a doua oară ar fi urcat mai sus decât prima și apoi ar fi fost acolo, în ultimul și cel mai înalt zbor, culcat, ca și cum ar fi fost de tot, pe albastrul cobalt al amiezii de vară, ca unul dintre acele personaje paradisiace care se înalță confortabil în aer, cu atâta bogăție de falduri în veșminte, pe tavanul boltit al unei biserici, în timp ce jos, una câte una, lumânările de ceară din mâinile muritoare se aprind pentru a face un roi de flăcări minuscule în ceața de tămâie, iar preotul cântă despre odihna veșnică, iar crinii funerari ascund chipul celui care zace acolo, printre lumini de înot, în sicriul deschis.

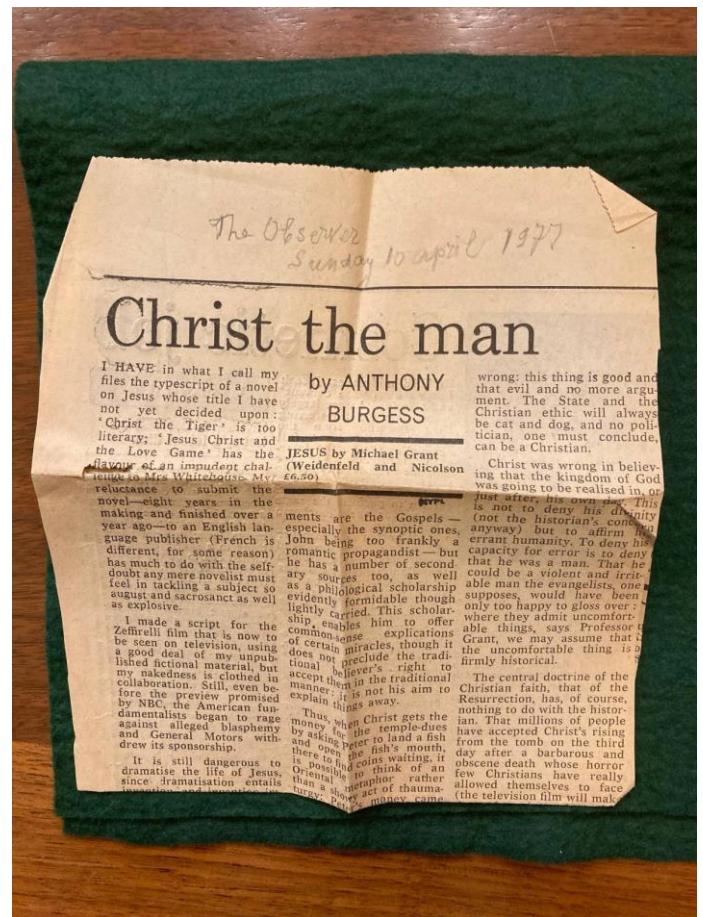
Scriind despre "credința" lui Nabokov, savantul de origine pragheză Serghei Davydov a concluzionat: "În multe privințe, devierile lui Nabokov și eventuala apostazie de la creștinism amintesc de erezia gnostică, ale cărei diverse elemente s-au regăsit în poezia sa timpurie..." Apostazia ca renunțare și abandonare a propriilor convingeri religioase în favoarea unei alte religii este, desigur, o acuzație gravă. Nabokov însuși a folosit termenul în ultimele patru versuri ale lungului poem "O seară de poezie rusă" (1944). El a folosit "apostazia" și cognatele

(legături juridice) sale cu referire la practicile anglofone ale unui poet rus, dar poemul translingvistic în sine a refuzat să trăiască o apostazie:

(Insomnie, privirea ta este plictisitoare și cenușie, Iubirea mea, iartă-mi această apostazie.)

Vladimir Nabokov a fost multe lucruri, dar un apostat (în rusă, otstupnik) nu a fost. Într-o scrisoare din 18 iulie 1926, trimisă de la Berlin către un sanatoriu din St. Blasien, în Pădurea Neagră, unde Vera Nabokov urma un tratament, cel mai probabil după un avort spontan, Nabokov a menționat că s-a relaxat în Grunewald și a întâlnit un băiat, care a văzut o cruce la gât și a spus un singur cuvânt: "Hristos". Nu știm cu exactitate când a încetat Nabokov să mai poarte crucea ortodoxă rusă, dar știm ce a simțit în mod fundamental, chiar și după cel de-al Doilea Război Mondial și Shoah, despre renunțarea la originile cuiva, la părinții săi și la religia lor.

Încă de la începutul romanului Pnin, Vladimir Nabokov pune căruța escatologică înaintea calului romanesc. "Moartea este dezmoștenire, moartea este comuniune", afirmă Vladimir Vladimirovici, celebrul scriitor ruso-american sub tutela căruia "bietul Pnin" a refuzat categoric să trăiască și să lucreze. Nabokov a murit la 2 iulie 1977 într-o cameră de spital din Lausanne, cu un crucifix simplu fixat deasupra patului de spital. Nu a primit ultima împărtășanie. Și totuși, Nabokov a fost și a rămas creștin și a salvat doi evrei pe care îi iubea cel mai mult de la o moarte probabilă. Acest lucru a fost mai mult decât ceea ce marea majoritate a creștinilor devotați și practicanți din lume au fost pregătiți să facă în timpul Shoah-ului.

Decupaj din The Observer, duminică, 10 aprilie 1977, cu recenzie a lui Anthony Burgess despre "Iisus" de Michael Grant, rămasă în agenda săptămânală a lui Vladimir Nabokov pentru 1977

Au fost îndoielile religioase ale lui Nabokov risipite sau reafirmate, post-mortem? Ce și pe cine a întâlnit în viața de apoi? Un "nimic" al fostului evreu luteran Alexander Chernyshevsky? Un regat ceresc al "tânărului rabin blând" care a murit "pe o cruce romană", ca să folosim formularea filosofului Adam Krug din Bend Sinister, căsătorit cu o femeie neevreică? Un "Dumnezeu autocratic", la care Pnin nu a mai putut subscrie după Shoah? O "democrație a fantomelor", în care Pnin credea, deși "slab". Un comitet al "sufletelor celor morți" care supraveghează "destinele celor vii" ...

În ultimul caiet al lui Nabokov este păstrat un decupaj îngălbenit al unui articol din The Observer, cel mai vechi ziar de duminică din lume și pe care scriitorul îl citea încă din perioada sa cantabrică. De-a lungul părții de sus, în creion, Nabokov a scris: "The Observer Sunday, 10 aprilie 1977". Este vorba despre o recenzie, scrisă de nimeni altul decât Anthony Burgess din Portocala mecanică, a cărții Iisus de Michael Grant, un renumit istoric al lumii antice. Recenzia se intitulează "Christ the Man". Nabokov nu a făcut nicio mențiune despre această recenzie în caietul său. Pe măsură ce calendarul se apropia de data de 2 iulie, paginile caietului lui Nabokov au devenit tăcute.

Traducere și completări- AG

<https://www.tabletmag.com/sections/arts-letters/articles/nabokov-religious-conversion-holocaust>

via Max Tzinman

* **Maxim D. Shraye** este autor, traducător bilingv și profesor la Boston College. S-a născut la Moscova și locuiește în SUA din 1987. Printre cărțile sale recente se numără *A Russian Immigrant: Three Novellas și Of Politics and Pandemics*. Noua carte de memorii a lui Shraye, *Immigrant Baggage*, a fost publicată în mai 2023.